

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΜΟΣ Θ'

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ν. ΤΑΤΑΚΗ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΑΠΟΨΕΙΣ
ΓΙΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1965

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ Η ΕΘΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΛΙΧΥΕΙΣ ΓΙΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Υπό

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ν. ΤΑΤΑΚΗ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΙΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Διατυπώνονται και σήμερα και απόψεις που αμφισβητούν ή αρνούνται τη θέση και τη σημασία της φιλοσοφίας στον πνευματικό χώρο και άλλες που την καταφάσκουν. Πολύ παλιά ή ιστορία της διαμάχης αυτής. Στον 5. π.Χ. αιώνα βρισκόματε τα πρώτα φανερώματά της. Τότε που άρχισαν να συγκροτούνται οι πρώτες ειδικές μαθήσεις, δημιούργησαν με την απόσπασή τους από τον κορμό της φιλοσοφίας τὸ σπουδαῖο τοῦτο πρόβλημα και ἐρώτημα, που συνοδεύει ἔκτοτε τὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος και καλεῖ κάθε φιλόσοφο, κάθε δημιουργική ἐποχή νὰ τὸ ἀντιμετωπίσει, νὰ ἀποπειραθῆ νὰ τοῦ δώσῃ ἀπάντησι.

Ἄξιζοι νὰ δοῦμε σύντομα πῶς παρουσιάστηκε τὴν πρώτη αὐτὴ φορά.

Σπουδαία ἀνάπτυξι πὲ ὄλους τοὺς τομεῖς σημειώθηκε γιὰ πρώτη φορά κατὰ τὸν 5. αἰώνα. Καὶ ἡ ἀνάπτυξι ἔκαμε αἰσθητὴ τὴν ἀνάγκη γιὰ συγκρότησι εἰδικῶν «μαθήσεων» (ἐπιστημῶν) και εἰδικὴ ἔρευνα. Πιὸ πέρα ἡ εἰδικὴ ἔρευνα ἔδωκε τὴν εὐκαιρία νὰ δοῦν με καθαρὸ μάτι τὸν κίνδυνο που περικλείει ὁ στενὸς σύνδεσμος τῶν εἰδικῶν μαθήσεων με μιὰ γενικὴ φιλοσοφικὴ θεωρία, ἡ ὑπόταξή τους σ' αὐτήν.

Ἰδιαίτερη ἦταν ἡ ἀνάπτυξι που σημείωσε κατὰ τὸν αἰώνα τοῦτον ἡ ἱατρικὴ με τὸν μεγάλο Ἴπποκράτη και τοὺς μαθητὲς του. Ἡ ἱατρικὴ εἶναι ἡ πρώτη εἰδικὴ ἐπιστῆμη που τότε συγκροτήθηκε. Ἦταν φυσικὸ λοιπὸν μέσα στο σῶμα τῶν Ἰπποκρατικῶν νὰ ἀνακύψῃ και νὰ διερευνηθῆ τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς ἱατρικῆς,—τῆς εἰδικῆς στο βάθος ἐπιστήμης—, και τῆς φιλοσοφικῆς κοσμολογίας.

Τὸ πρόβλημα ὁδήγησε στὴ διατύπωση δυὸ ἀπαντήσεων, που διαμόρφωσαν δυὸ παρατάξεις. Ἡ μιὰ ὑποστήριζεν ὅτι ἡ πραγματικὴ ἱατρικὴ—δηλαδὴ ἡ εἰδικὴ ἐπιστῆμη—εἶναι αὐτόνομη· δὲν ἔχει ἀνάγκη γιὰ τὸ ἔργο της ἀπὸ γενικὲς φιλοσοφικὲς θεωρίες και ὑποθέσεις τέτοιες ὅπως π.χ. ἡ θεωρία τοῦ Ἀλκμέωνα (6. αἰώνας) γιὰ τὴν ὑγεία ὡς κράσι και «ἰσοδυναμία» ἀντιθέτων, ἀπάνω στην ὁποία ἐξακολουθοῦσαν πολλοὶ νὰ στηρίζουν τὴν ἀντίληψή τους γιὰ τὴν ἔρευνα και τὸ ἔργο τῆς ἱατρικῆς. Ἄπειρα πράγματα, ἔλεγαν, ἀνακάλυψεν ἡ ἱατρικὴ, χωρὶς τὴ βοήθεια τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν, με μόνη τὴν

¹ Οἱ ἀπόψεις της περιέχονται στο «περὶ ἀρχαίης ἱατρικῆς» ἔργο, που ἀνήκει στὴ συλλογὴ που φέρεται με τὸ ὄνομα τοῦ Ἴπποκράτη.

παρατήρηση και την έρευνα· και είναι βέβαιη γι' αυτά που ανακάλυψε. Έχομε έδω την παράταξη πού, όπως θα λέγαμε σήμερα, θέλει την ιατρική θετική επιστήμη.

Αντίθετή της είναι ή παράταξη τών «φυσιολόγων». Αυτοί, όπως αναφέρει ο Πλάτων¹, υποστηρίζουν ότι είναι αδύνατο να κατανοήσωμε τή φύση του σώματος «άνεν τής του δλου φύσεως», ακόμη λιγώτερο τή φύση τής ψυχής. Πρέπει, λένουν, για κάθε ήν να διερωτηθοῦμε πρώτα αν είναι άπλό ή σύνθετο. "Αν είναι άπλό, να εξετάσωμε «τήν δύναμιν αὐτοῦ, τίνα πρὸς τί πέφυκεν εἰς τὸ δοῦν ἔχον, ἢ τίνα εἰς τὸ παθεῖν ὑπὸ τοῦ;». "Αν είναι σύνθετο, άφοῦ βροῦμε τὰ εἶδη του, να κάμωμε για τὸ καθένα τήν ἴδια έρευνα πού κάναμε για τὸ άπλό.

Η κάθε απάντηση έχει τή δική της βαρύτητα. Δέ θα προχωρήσωμε στην ανάλυσή τους. Φτάνει να σημειώσωμε, ότι και τὸ πρόβλημα και ή συζήτησή του ανταποκρίνονται σε δυὸ βασικά θέματα, πού για πρώτη φορά γίνονται αίσθητά στο πνεῦμα. Τὸ πρώτο: ή ενότητα του πνεύματος. Σ' αυτήν ρίχνει τὸ βάρος ή θέση τών φυσιολόγων. Τὸ δεύτερο: ή διάκριση τών δύο κυρίων στάσεων του πνεύματος, τής φιλοσοφικῆς και τής ειδικά επιστημονικῆς. Σ' αυτή τή διάκριση ρίχνουν τὸ βάρος οί όπαδοί τής θετικῆς ιατρικῆς, όπως τούς όνομάσαμε.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο, πού υπόκειται πάντα, όπως εἶπα, στην πνευματική πορεία, πήρε ιδιαίτερη όξύτητα με τήν κίνηση τών επιστημονιστῶν από τὰ μέσα του περασμένου αἰώνα ως τις αρχές του δικού μας². "Οπως σωστά παρατηρήθηκε, οί διαμαχόμενοι ξεχνοῦσαν κατά κανόνα τὸ ἴδιο πράγμα και έπεφταν στο ἴδιο λάθος. Οί επιστημονιστές ξεχνοῦσαν ότι εκείνο πού έλέγχουν είναι ώρισμένη αντίληψη για τή φιλοσοφία, όχι ή φιλοσοφία, και εκείνο πού προβάλλουν είναι ώρισμένη αντίληψη για τήν επιστήμη, αντίληψη πού είτε τὸ θέλουν είτε όχι, φιλοσοφική είναι και αυτή. Και επειδή δέν πρόσεχαν αυτά τὰ οὐσιώδη, έπεφταν στο λάθος να καταδικάζουν τή φιλοσοφία άπόλυτα. Η ἴδια παρατήρηση ισχύει και για τὸν έλεγχο πού έκαμναν οί φιλόσοφοι για τήν επιστήμη. Δέν έπρόσεχαν και οί φιλόσοφοι ότι έλέγχουν ώρισμένη αντίληψη για τήν επιστήμη, όχι τήν επιστήμη. Η διαμάχη παρά ταῦτα στάθηκε πολύτιμη. Βοήθησε να δοῦμε καλύτερα τις δυὸ πνευματικές πραγματώσεις, τή φιλοσοφία και τήν επιστήμη.

Σωστή κατά τὸ δυνατό αντιμετώπιση και προσανατολισμός, πού θα επέτρεπαν να αντικρύσωμε τὸ πρόβλημα τής φιλοσοφίας και να συλλάβωμε τὸ νόημά της θα ἦταν, νομίζω, να απαντήσωμε σε δυὸ βασικά έρωτήματα. Τὸ πρώτο: εξακολουθεῖ ή φιλοσοφία να είναι νόμιμη και άποδοτική στάση του πνεύματος, ή όχι; Τὸ δεύτερο: ή φιλοσοφία και ή επιστήμη είναι ανεξάρ-

¹ Φαῖδρος, 270cd.

² B. ΤΑΤΑΚΗ, *Φιλοσοφία και επιστήμη*, σ. 17-46.

τητες ἢ ὄχι; Ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ἐρωτήματα ἦταν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι βασικά θέματα τῆς πνευματικῆς πορείας τὸ βλέπομε, ὅταν σκεφτοῦμε ὅτι κάθε δημιουργικὴ ἐποχὴ ἀποθέτει τὴ σφραγίδα της στὸ χῶρο τοῦ πνεύματος μὲ τὸ ἔργο της καὶ μὲ τὰ ἐπιτεύγματά της, εἴτε στὸν τομέα τῆς φιλοσοφίας εἴτε στὸν τομέα τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ὅτι τὸ ἔργο καὶ τὰ ἐπιτεύγματα φανερώ- νουν στὸ βάθος τὴ στάση ποὺ κάθε ἐποχὴ παίρνει ὡς πρὸς τὰ δύο ἐρωτήματα, ἀδιάφορο ἂν τὰ συζήτησε εἰδικὰ καὶ τὰ διερεύνησε, ἢ ὄχι.

Θὰ προχωρήσω τώρα σὲ ἓνα χαρακτηρισμὸ τῶν δύο ἐρωτημάτων, ποὺ κανεὶς πιστεύω δὲν θὰ ἀμφισβητήση, τὸ χαρακτηρισμὸ ὅτι καὶ τὰ δύο εἶναι φιλοσοφικά ἐρωτήματα. Καὶ εἶναι, γιατί, ὅταν τὰ διερευνοῦμε, ἔχομε ὑπερβῆ τὸ χῶρο τῆς εἰδικῆς ἐπιστήμης, τὸ χῶρο κάθε εἰδικῆς ἐπιστήμης. Δὲν μπορεῖ μὲ κανένα τρόπο νὰ εἶναι θέμα εἰδικῆς ἐπιστήμης ἢ ἔρευνα τῶν δύο αὐτῶν ἐρωτημάτων, γιατί ἀπλούστατα βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς κάθε μιᾶς καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ μεθοδολογικὸ ὄπλισμὸ καὶ τὰ εἰδικά, τὰ δικά της κριτή- ρια. Ὁ εἰδικὸς ἐπιστήμων μπορεῖ, ἂν ἐπισύρουν τὴν προσοχή του, νὰ τὰ με- λετήσῃ, ἀλλὰ τότε, τὸ ξέρεи, φιλοσοφεῖ, δὲν κάνει εἰδικὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, γίνεται φιλόσοφος.

Ἡ πρώτη τούτη διαπίστωση καὶ μόνη της εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ θέσῃ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς χώρου ὅπου τελεσιουργεῖται ἡ φιλοσοφικὴ θεώρηση, τὸ φιλοσο- φεῖν, ὅπου μὲ ἄλλα λόγια τὸ πνεῦμα παίρνει τὴ φιλοσοφικὴ του στάση. Πόσο πλατὺς εἶναι αὐτὸς ὁ χῶρος, εἶναι ἄλλο ζήτημα· σ' αὐτὸ κατὰ καιροὺς ποι- κίλες ἔχουν δοθῆ ἀπαντήσεις. Ἀρκετὸ εἶναι ὅτι ὑπάρχει. Καὶ ὅτι εἶναι ὁ ἔξω ἀπὸ τὴν εἰδικὴ ἐπιστήμη χῶρος.

Ἄντὶ νὰ προσδιορίσωμε τὸ πλάτος τῆς φιλοσοφικῆς στάσης τοῦ πνεύ- ματος, τῆς φιλοσοφίας δηλαδή, σημαντικώτερο εἶναι νὰ ἀναζητήσωμε τὸν ἢ τοὺς οὐσιώδεις χαρακτῆρες της. Ποιοὶ εἶναι; Ἄν κοιτάζωμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἐργάζεται ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ συμφωνήσωμε μὲ τὸν Πλάτωνα, ποὺ «συνοπτικὸν» θέλει τὸ φιλόσοφο καὶ συνοπτικὴ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος τὴ φιλοσοφία¹. Δὲν εἶναι, ἀλήθεια, δύσκολο νὰ δοῦμε στὴ φι- λοσοφία μιὰ περαιτέρω ἀφαίρεση, τῆς ἀφηρημένης κιόλας ἐπιστημονικῆς γνώσης, ποὺ γίνεται γιὰ νὰ συλλάβῃ ὁ νοῦς τὰ βάθρα τοῦ γινώσκειν, τὶς προϋπο- θέσεις δηλαδή τοῦ θεωρεῖν, ἀλλὰ καὶ τὶς μεταφυσικὲς προϋποθέσεις τοῦ εἶναι καὶ τοῦ πράττειν, ἀπαραίτητα ὅλα γιὰ νὰ προχωρήσῃ σὲ συνθετικὴ θεωρία τοῦ κόσμου, τῆς ζωῆς κ.λ.π. Θὰ ποῦμε τὴν πορεία αὐτὴ ἀναλυτικὴ; Ἔστω. Νὰ μὴ ξεχνοῦμε ὅμως ὅτι εἶναι ἀναλυτικὴ, διότι εἶναι συνθετικὴ. Παρὰ τὸ ἀναλυτικὸ βᾶδισμά της σὲ κάθε θέμα ποὺ τὴν ἀπασχολεῖ ἡ φιλοσοφία εἶναι οὐσιαστικὰ συνθετικὴ ἐνέργεια· ἀποβλέπει πάντα στὸ βάθος σὲ σύλληψη, σύν- θεση καὶ σύνδεση τῶν ἀρμῶν ἀλλὰ καὶ τῶν μερῶν τῆς πνευματικῆς δραστη-

¹ Πολιτεία 537c: ὁ μὲν γὰρ συνοπτικὸς διαλεκτικὸς, ὁ δὲ μὴ οὐ.

ριότητας τοῦ ἀνθρώπου, τέτοιαν ποῦ καὶ τὴν ὁλοκλήρωσή της νὰ καθιστᾷ δυνατὴ καὶ τὴν ἐνότητά της νὰ ἀποκαλύπτῃ.

Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὁδηγεῖ στὴ σύλληψη ἐνὸς ἄλλου οὐσιαστικοῦ χαρακτηριστικοῦ τοῦ φιλοσοφικοῦ βηματισμοῦ τοῦ πνεύματος. Ὅπως βλέπομε, ἀλήθεια, ἀπὸ τὴν ἱστορία της στὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας τὰ καίρια καὶ κύρια, ποῦ ἀναφέρονται στὴ φύση της, στὸ ἔργο της, καὶ στὶς μεθόδους γενικὰ τοῦ ναῦ ἔχουν δοθῆ στὸ παρελθόν, δίνονται καὶ σήμερα, καὶ μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι, ὅτι θὰ ἐξακολουθήσουν καὶ στὸ μέλλον νὰ δίνονται πολλές ἀπαντήσεις, ὄχι μιὰ. Τοῦτο τὸ γεγονός τὸ θεωροῦν οἱ ἀρνητὲς τῆς φιλοσοφίας ὡς θανάσιμη ἀδυναμία της, τὴν ὥρα μάλιστα ποῦ ἡ κάθε εἰδικὴ ἐπιστῆμη κατορθώνει καὶ δίνει ὀριστικὴ, τελικὴ λύση σὲ θέματα τοῦ δικοῦ της ἢ κάθε μιᾶ πεδίου. Δὲ θὰ σταματήσω στὰ ἐρωτήματα ποῦ προκαλοῦν αὐτὲς οἱ ὀριστικὲς λύσεις τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν· δὲ θὰ ἐρωτήσω δηλαδὴ μὲ ποιὸ νόημα, ἀπὸ ποιὰ ἀποψη καὶ μὲ ποιὰ μέτρα θὰ θεωρηθοῦν ὀριστικὲς. Μοῦ φτάνει νὰ σημειώσω ὅτι, ἂν σταματήσῃ κανεὶς σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα, δὲ θὰ ἀργήσῃ νὰ διαπιστώσῃ ὅτι οἱ ὀριστικὲς λύσεις—ὀριστικὲς, ἔστω, γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ στάση τοῦ πνεύματος—, στηρίζονται σὲ προϋποθέσεις καὶ ἀφετηρίες ποῦ αὐτὲς εἶναι φιλοσοφικὲς, ποῦ γι' αὐτὲς δηλαδὴ δὲν ἔχομε ἀπάντηση, ἔχομε ἀπαντήσεις. Ἀλλὰ δὲ θεωρῶ ἀναγκαῖο γιὰ τὸ θέμα μου νὰ σταματήσω στὸ ζήτημα τοῦτο. Ἡ στάση ποῦ παίρνουν μὲ τὸ ἐπιχείρημά τους οἱ ἀρνητὲς τῆς φιλοσοφίας, ἐπιτρέπει νὰ ἐπισημάνωμε ὅτι κρίνουν τὴ φιλοσοφικὴ ἐνέργεια μὲ τὰ μέτρα τῆς εἰδικῆς ἐπιστήμης. Μὲ ποιὸ δικαίωμα; Ἀπαράδεκτη ἢ στάση τους. Πρέπει μὲ τὰ δικά της μέτρα νὰ κριθῆ ἡ φιλοσοφία γιὰ νὰ κριθῆ σωστά. Ποιὰ εἶναι λοιπὸν τὰ μέτρα της; Στὰ προβλήματά της, ποῦ εἶναι πάντα ριζικά, ἡ φιλοσοφία δὲν πηγαίνει μὲ τὸν κανόνα καὶ τὸ διαβήτη, μὲ τὴ ζυγαριὰ καὶ τὸ πείραμα. Ὅλων αὐτῶν καὶ ὅσων ἄλλων εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν βηματισμῶν τὰ ἐπιτεύγματα τὰ λαμβάνει φυσικὰ ὑπόψη της, ἀλλὰ δικό της ἔργο εἶναι νὰ χωρήσῃ πέρα καὶ πίσω ἀπὸ αὐτὰ καὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ὀρέξεως τοῦ εἰδέναι στουὺς ἀπιαστοὺς γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ συμβολικὴ καὶ τεχνολογία χώρους μὲ τὴ δική της στάση. Ἡ στάση ἡ δική της εἶναι ἐρμηνευτικὴ. Ἡ φιλοσοφία δὲν ἐξηγεῖ, δὲν ἀποκρυπτογραφεῖ τὰ θέματά της μὲ ὅποιον τρόπο ἢ ἐπιστῆμη, τὰ ἐρμηνεύει. Γι' αὐτὸ καὶ κύριο ὄργανό της εἶναι ὁ λόγος, ὄχι ὁ μαθηματικὸς λογισμὸς. Ἡ στάση τῆς φιλοσοφίας, ὅπως τὴν ἐξετάζομε τώρα, συγγενεύει πολὺ μὲ τὴν στάση τοῦ φιλολόγου ἀπέναντι στὸ κείμενο ποῦ τὸν ἀπασχολεῖ, μὲ τὴν στάση τοῦ κριτικοῦ ἀπέναντι στὸ ἔργο τέχνης. Ἐρμηνευτὲς εἶναι καὶ αὐτοὶ τῶν κειμένων καὶ τῶν ἔργων τέχνης. Μὲ ὅλη τὴν ἐργασία τους προσπαθοῦν νὰ μποῦν στὸ νόημα τοῦ ἔργου ποῦ ἐξετάζουν, νὰ τὸ συλλάβουν καὶ νὰ τὸ δώσουν κατὰ τρόπο ἀπόλυτο. Ἀλλὰ ποῖος μπορεῖ νὰ ἰσχυριστῆ, ὅτι ἔδωσε τὴν ἀπόλυτη καὶ ὀριστικὴ ἐρμηνεία τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Πλάτωνα, ἢ τοῦ Φειδία; Κανεὶς βέβαια. Ἔτσι ἡ ἐρμηνεία τῶν κει-

μένων καὶ τῶν ἔργων τέχνης συνεχίζεται καὶ θὰ συνεχίζεται, γιὰτι καθένα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι πηγὴ ἀνεξάντλητη μὲ τὸ δικό της ἢ κάθε μιὰ τρόπο· ἔχει πάντα νὰ ἀποκαλύψῃ στὸ νέο ἐρμηνευτὴ πτυχές ποὺ ὁ ἄλλος δὲν εἶδε. Ἀκατανόητο εἶναι στὸ βάθος τὸ αἶτημα γιὰ ὀριστικὴ ἐρμηνεία στὸ πεδίο τοῦτο· καὶ ἀναμφισβήτητη εἶναι ἡ πολύτιμη συμβολὴ τῶν πολλῶν ἐρμηνειῶν τοῦ ἴδιου ἔργου, τοῦ ἴδιου κειμένου—παρὰ τὴν ἀπουσία καὶ ἐδῶ τῆς ὀριστικῆς ἐρμηνείας—, στὴν πνευματικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου. Ἄς λείπει ἡ ὀριστικὴ ἐρμηνεία· ἡ ἐπαφὴ τοῦ πνεύματος μὲ τὰ ἔργα γίνεται ὅλο καὶ πλουσιώτερη, βαθύτερη, οὐσιαστικώτερη. Ὑπάρχουν βέβαια στὴν ἱστορία τῆς ἐρμηνείας τῶν Πλατωνικῶν κειμένων π.χ. ἀπόψεις, μορφές, ποὺ μπορούμε νὰ παῦμε ὅτι ὀριστικὰ ἔχουν πέσει, ἔχουν ὑπερκερασθῆ, ἀπὸ τὸ ὅλον ἐν βαθύτερο κοίταγμα καὶ τὸ ὅλον ἐν περισσότερο πλησίασμα πρὸς αὐτὸ ποὺ ὀνομάζομε πραγματικὸ ἔργο τοῦ Πλάτωνος. Κέρδος εἶναι αὐτό, ἀλλὰ δὲ σημαίνει, ὅτι τῆ θέσῃ τῶν πολλῶν ἐρμηνειῶν, τὴν πῆρε μιὰ, ποὺ εἶναι ὀριστικὴ.

Ἄς ἔλθωμε τώρα στὴ φιλοσοφικὴ ἐρμηνευτικὴ στάση. Παρὰ τὴ συγγενεία της πρὸς τὴν ἐρμηνευτικὴ τοῦ φιλόλογου καὶ τοῦ κριτικοῦ διακρίνεται ἀπ' αὐτὲς μὲ μιὰ οὐσιώδη διαφορά. Πνευματικὸ ἔργο εἶναι τὸ ἀντικείμενο ποὺ ἐρμηνεύουν ὁ φιλόλογος καὶ ὁ κριτικὸς τῆς τέχνης, δοσμένο, ἕτοιμο πνευματικὸ ἔργο. Τὴν πραγματικότητα τὴν ἴδια, φυσικὴ ἢ ἰδεατὴ, θέλει νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ φιλόσοφος νοῦς. Εἶναι λοιπὸν πιὸ κοντὰ στὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα καὶ τὸν καλλιτέχνη ποὺ δημιουργοῦν πνευματικὸ ἔργο. Γιὰτι καὶ ἡ δική του ἐρμηνεία πρώτη δημιουργία ἔργου εἶναι· ἔργου ποὺ ἀποπειρᾶται νὰ δώσῃ τὴν πνευματικὴ εἰκόνα, τὴν ἐρμηνεία δηλαδὴ τοῦ κόσμου· φυσικοῦ καὶ ἰδεατοῦ. Τὴν εἰκόνα αὐτὴν εἴτε τὴν σχολιάζει, εἴτε τὴν ἀντικρούει, εἴτε τὴν ἀρνεῖται ἢ εἰδικὴ ἐπιστήμη, τὴν προϋποθέτει πάντα, ὑπόκειται πάντα στὸ δικό της σχῆμα. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρχῃ ἐπιστημονικὴ πορεία, χωρὶς νὰ προϋποθέτῃ μιὰ φιλοσοφικὴ θεώρηση. Καὶ πρέπει γιὰ νὰ κατανοήσωμε καὶ ἀποτιμήσωμε σωστὰ τὴν ἐπιστημονικὴ πορεία νὰ ἀναζητήσωμε τὴ φιλοσοφικὴ θεώρηση στὴν ὁποία στηρίζεται, αὐτὴν ποὺ προϋποθέτει. Ἡ ἐπιστήμη ἀποτελεῖ μιὰ «ὑλοποίηση» τρόπου τινὰ φιλοσοφικῆς θεωρίας καὶ γι' αὐτὸ μπορεῖ καὶ ἐξηγεῖ, δὲν ἐρμηνεύει· μπορεῖ καὶ χρησιμοποιεῖ ἀριθμοὺς καὶ σχήματα καὶ ζυγὸ καὶ πείραμα, κι ἔτσι μετᾶ, λύνει προβλήματα, ἐξηγεῖ ὀρισμένο φαινόμενο. Τὰ ἴδια τὰ μαθηματικὰ ὅμως καὶ τὸ πείραμα, καὶ ὅσα ἄλλα σύμβολα χρησιμοποιεῖ, ἔχουν ἓνα νόημα ποὺ τὸ ὀφείλουν σὲ μιὰ φιλοσοφικὴ θεώρηση τὴν ὁποία προϋποθέτει ἢ εἰδικὴ ἐπιστήμη ποὺ τὰ χρησιμοποιεῖ. Ἀλλιῶς δὲ γίνεται. Εἶναι κοινὸ πια εὐτυχῶς κτῆμα ἢ σκέψη ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι αὐτάρκης. Ὅτι φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη συνυφαίνονται· ἀλλὰ δὲ ταυτίζονται· ἡ πρώτη εἶναι ἐρμηνευτικὴ, ἡ δευτέρη ἐξηγητικὴ.

Τὸ γεγονὸς λοιπὸν ὅτι ἡ φιλοσοφία ἔχει πολλὰς ἀπαντήσεις γιὰ τὰ προβλήματα τῆς δὲν ὀφείλεται σὲ ἀδυναμία της, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ ἐπιστήμων

ὅταν ἀποφασίζη νὰ εἶναι μονοκόμματος. Ὀφείλεται στὴ φύση τῶν προβλημάτων τῆς ποὺ εἶναι ριζικά, στὴ θεώρησή τῆς ποὺ θέλει νὰ εἶναι καθολικὴ καὶ συνθετικὴ καί, τὸ σπουδαιότερο, στὴ φύση τῆς φιλοσοφικῆς στάσης, ποὺ εἶναι ἐρμηνευτικὴ. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ὄργανό τῆς εἶναι ὁ λόγος, ποὺ εἶναι εὐρύτερος ἀπὸ ὅλη τὴ συμβολικὴ τῆς ἐπιστήμης. Ἄν σκεφτοῦμε ὅτι καὶ ὁ νοῦς εἶναι πλατύτερος ἀπὸ τὸν λόγο, καταλαβαίνομε τὸν ἀγῶνα, ποὺ διαρκῶς καταβάλλεται, νὰ δοθῇ μὲ τὸν λόγο ὅλο τὸ περιεχόμενο τοῦ νοῦ. Πρᾶγμα ἀδύνατο. Ἰδανικὸ τοῦ νοῦ εἶναι νὰ συλλάβῃ «ἀληθείης εὐκυνκλῆος ἀτρεμῆς ἤτορ»¹. Ἰδανικὸ ἀνέφικτο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ αὐτὸ ποὺ συλλαμβάνει ὁ νοῦς δὲν μετοχετεύεται ὀλόκληρο στὸν λόγο. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ αἴσθησις τοῦ «ἄρρητου» ποὺ μένει πάντα μέσα στὸν νοῦ, παρὰ τὸν ἀγῶνα νὰ μετοχετευθῇ ὀλόκληρος στὸν λόγο· τὸ ἄρρητο, εἶναι τὸ γόνιμο ἀνικανοποίητο, ποὺ ἀριστουργηματικὰ ἐκφράζει ὁ Πλάτων ὡς ἔμψυχο λόγο, ὡς ἀδιάκοπο ἐσωτερικὸ διάλογο τοῦ νοῦ μὲ τὴν ἰδέα, μὲ τὸν ὁποῖο ἀσίγαστα προσπαθεῖ νὰ τὴν συλλάβῃ. Μόνο τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ ἀντικειμενικοποιεῖται. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ εἶναι ἡ ἐρμηνεία ποὺ δίνεται μὲ τὸν λόγο ἀπὸ τὸν φιλόσοφο νοῦ· σὲ ὅσο βαθμὸ μπόρεσε νὰ τὴν ντύσῃ μὲ τὸν λόγο. Ἀλλὰ ἐπειδὴ οὔτε συλλαμβάνεται ἀπὸ τὸν νοῦ ὀλόκληρο τὸ ἀντικείμενο, οὔτε ὀλόκληρο διοχετεύεται στὸν λόγο, γι' αὐτὸ ἔχομε τίς πολλές ἐρμηνεῖες, τίς πολλές ἀπαντήσεις. Δὲν ἔχομε μὲ τὰ σύμβολα, τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰ σχήματα πολλές ἀπαντήσεις, γιὰ αὐτὰ δίνουν κάθε φορὰ ὀλόκληρο τὸ συμβεβηκὸς ποὺ ἀπασχολεῖ τὴν διάνοια, χωρὶς ἄρρητο ὑπόλειμμα.

Φιλοσοφικὲς εἶναι, εἶπαμε, οἱ ρίζες, οἱ προϋποθέσεις, ἀπάνω στὶς ὁποῖες ἡ ἐπιστήμη οἰκοδομεῖ τὸ ἐξηγητικὸ τῆς ἔργου. Καὶ οἱ ρίζες αὐτὲς εἶναι προϊόντα τῆς ἐρμηνευτικῆς στάσης ποὺ μπορεῖ καὶ παίρνει ὁ νοῦς ἀπέναντι στὰ ριζικά καὶ στὰ καθολικά θέματα ποὺ τὸν ἀπασχολοῦν. Θέλει ἡ ἐρμηνεία νὰ εἶναι ἐπαφὴ τοῦ νοῦ μὲ τὰ πράγματα, ἐπαφὴ οὐσίας. Νὰ μπῆ μέσα στὰ πράγματα, νὰ τὰ δῇ ἀπὸ μέσα, νὰ ταυτισθῇ μαζί τους. Ὅλα αὐτὰ πίστευεν ὁ BERGSON ὅτι μόνο ἡ διαίσθησις τοῦ ἐνστίκτου τὰ δίνει. Πολλοὺς αἰῶνες πρὶν ἔχει διακηρύξει ὁ Πλάτων, ὅτι αὐτὰ συνιστοῦν τὸ κύριο ἔργο τοῦ νοῦ, τοῦ «ὄμματος τῆς ψυχῆς». Παρασκευασμένος ἀπὸ τὴν κατάλληλη «ψυχαγωγία» τῆς παιδείας, θεᾶται ὁ νοῦς τὴν ἰδέα. Καὶ ἡ θέα του γίνεται ζωὴ τῆς ψυχῆς, μὲ τὴν ὁποῖα οἰκοδομεῖ τὴν σοφία, ποὺ εἶναι καὶ θεωρία καὶ πράξις².

Δὲ θὰ μᾶς ἐμποδίσουν λοιπὸν οἱ μονοκόμματοι λάτρεις τῆς ἐπιστήμης, ποὺ στὸ βάθος ἀρνοῦνται πάντα τὴν φιλοσοφία, νὰ στερήσουμε τὴν πνευματικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴν στάση τοῦ νοῦ, τὴν ἐρμηνεία, τὴν ρίζα, ποὺ χάρη σ' αὐτὴν εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπαρξὴ καὶ τῆς ἐπιστήμης. Δύναμις τῆς φιλοσοφίας ἀποτελεῖ ἡ ἀδιάκοπη στροφή τῆς πρὸς τὰ ἔσω, πρὸς τὰ πίσω

¹ H. DIELS - W. KRANZ, VS, Παρμενίδης, 28B1, 11.

² Πλάτ. Πολιτ. 533c-e.

καὶ πρὸς τὰ ἔμπρός, καὶ ὁ ἔτασμός τῶν βάθρων. Ἀναδιφώντας καὶ ἀναστο-
χαζόμενος αὐτὸς ἑαυτὸν, ἐνώπιος ἐνώπιω, ἀπέναντι στὰ ἴδια τὰ βάθρα τοῦ
ἔργου του, τὰ ριζικά καὶ ἀπιαστα, κατορθώνει ὁ φιλόσοφος νοῦς καὶ ἀποδογμα-
τίζεται, εἰσδύει βαθύτερα καὶ βαθύτερες ἀπαντήσεις δίνει στὰ ἀπορήματά του.

Ἀδιάψευστη μαρτυρία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ἀποτελεῖ τὸ σῶμα τῆς ἱστο-
ρίας τῆς φιλοσοφίας. Μᾶς δείχνει ὅτι τὰ βασικά προβλήματα τῆς φιλοσοφίας
ὅπως λ.χ. τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας, τὸ πρόβλημα τῆς γνώσης μένουν ἀνοιχτά
καὶ σήμερα. Καὶ θὰ μένουν. Πόσο ὅμως ἐκέρδισεν ὁ φιλόσοφος νοῦς ἀπὸ τὴν
ἀδιάλειπτη ἀναμόχλευσή τους, στηριγμένος φυσικὰ πάντα στὰ ἐπιστημονικὰ
ἐπιτεύγματα καὶ βοηθημένος ἀπ' αὐτά. Μὲ τί πλοῦτο καὶ μὲ πόση πολυμέρεια
τὰ ἐβάθυνε. Βοηθημένος ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ βοηθώντας την. Κανεὶς
δὲν μπορεῖ, ἀλήθεια, νὰ ἀμφισβητήσῃ ὅτι τὰ μεγάλα βήματα τῆς ἐπιστημονι-
κῆς σκέψης στηρίζονται κάθε φορὰ σὲ νέες, ὄλονέν βαθύτερες φιλοσοφικὲς
ἀπόψεις γιὰ τὴν ἐπιστήμη, γιὰ τὴ γνώση. Αὐτὸ μαρτυρεῖ ἡ μακρὰ σειρά τῶν
μεγάλων φιλοσόφων ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο, καὶ τὸν Παρμενίδη καὶ τὸν Πλά-
τωνα ὡς σήμερα. Μὲ αὐτὴ τὴν ἐνέργεια ὁ νοῦς καταρτίζει καὶ πλουτίζει τὴν
πνευματικὴ του ὀπλοθήκη, αὐτὴν ποὺ περιέχει τὶς ἰδέες μητέρες, τὶς μῆτρες,
τὰ βασικὰ στοιχεῖα ἀπάνω στὰ ὁποῖα ἔρχεται νὰ ἀκουμπήσῃ, ἢ ποὺ ἀποτελοῦν
τὰ βάθρα ἢ τὶς ἀφετηρίες κάθε ἐπὶ μέρους πνευματικῆς δραστηριότητος τοῦ
ἀνθρώπου.

Μποροῦμε τώρα νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐκφράζει τὴν ὄρεξη τοῦ
εἰδέναι στὸ ἀποκορύφωμά της, ὡς ἔφεση γιὰ ἐνορχήστρωση, σύνθεση, ἐνότητα
ἀλλὰ καὶ ἐλευθερία τοῦ νοητικοῦ ἔργου· ὅτι ἀκόμη εἰκονίζει στὸ βάθος, ἀλλὰ
καὶ πραγματώνει ὅσο μπορεῖ, τὸν οἴστρο τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ ἀπόλυτο.
Ἔχομε ξεχάσει,—ἴσως ἐπειδὴ ἔγινε κακὴ ἐρμηνεία καὶ χρῆση τοῦ ἀπολύτου—,
ὅτι ὁ νοῦς μόνο μέσα στὸ ἀπόλυτο ἀναγνωρίζει, δικαιώνει, καὶ ὀλοκληρώνει
τὸν ἑαυτό του. Ἡ δίψα τοῦ ἀπολύτου εἶναι ἐκείνη ποὺ ἔκαμε τοὺς ἀρχαίους
φιλοσόφους νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴ γνώση τῶν αἰσθήσεων καὶ νὰ πραγματώ-
σουν τὸ «λόγον διδόναι», ποὺ μόνο αὐτὸ μπορεῖ νὰ στηρίξῃ τὴ γνώση, νὰ τὴν
κάμῃ ἔλλογη· νὰ δείξῃ ὅτι μόνο μ' αὐτὴ ὁ νοῦς βρίσκει τὸ δρόμο νὰ μπαίνη
μέσα στὰ πράγματα, νὰ νοῆ· καὶ νοεῖ ὅταν πιάνῃ μὲ τὴ σκέψη καὶ ὄχι μὲ τὶς
αἰσθήσεις τὰ ὄντα. Ἔτσι τὰ μετατρέπει σὲ ἔννοιες.

Ὅταν μᾶς τρομάζει τὸ ἀπόλυτο, πρέπει νὰ ἀναρωτιόμαστε, ἂν θὰ εἶχε,
καὶ τί νόημα θὰ εἶχε ἡ ἀλήθεια χωρὶς τὸ αἶτημα τοῦ ἀπολύτου. Χωρὶς αὐτὸ
οὔτε τὸ δάκτυλό του θὰ μπορούσε νὰ κινήσῃ μὲ νόημα ὁ πλατωνικὸς Κρατύ-
λος. Ἡ σκέψη εἶναι κατάφαση τοῦ ἀπολύτου· ἐπιτελεῖται ἔξω τύπου καὶ χρό-
νου· μέσα στὸ ἀπόλυτο ζεῖ, αὐτὸ τὴ στηρίζει. Ἀπὸ τὰ κύρια ἔργα τῆς φιλο-
σοφίας πρέπει νὰ εἶναι νὰ ἀνερευνᾷ καὶ νὰ κάνῃ συνειδητὸ τὸν χῶρο τοῦ ἀπο-
λύτου, ποὺ στηρίζει καὶ τὴ θεωρία καὶ τὴν πράξη τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν λέμε
ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πνευματικὸ ὄν, στὸ βάθος, καὶ ἂς μὴ τὸ συνειδητοποιοῦμε

πάντα, λέμε ότι ο άνθρωπος είναι όν που και τη σκέψη του και την πράξη του έχει τη δύναμη και ξέρει να την στηρίζει με τα μέτρα του απόλυτου. Έτσι βρίσκει την ολοκλήρωσή του ο άνθρωπος ως νοητικό όν. Την ολοκλήρωσή του ο άνθρωπος ως πνευματικό όν τη βρίκει βέβαια και με άλλες πορείες, την πίστη και την τέχνη· έχουμε τότε να κάμουμε με πραγματώσεις βιώσεως του απόλυτου. Ο Άριστοτέλης διατυπώνει στα *Ἠθικά Νικομάχεια*¹ μια γόνιμη μεθοδολογική σκέψη, που θεωρώ χρήσιμο να υπενθυμίσω ως προς τη φιλοσοφική στάση του πνεύματος. «Λέγοιτο δ' ἂν ἰκανῶς», γράφει, «εἰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ἔλλην διασαφηθείη. Τὸ γὰρ ἀκριβές οὐχ ὁμοίως ἐν ἅπασιν τοῖς λόγοις ἐπιζητήσεως ὥσπερ οὐδ' ἐν τοῖς δημιουργουμένοις». Καὶ συμπεραίνει ὕστερα ἀπὸ σύντομη ἀνάπτυξη: «πεπαιδευμένοι γὰρ ἐστὶν ἐπὶ τοσοῦτον τὰ ἀκριβές ἐπιζητεῖν καθ' ἕκαστον γένος, ἐφ' ὅσον ἢ τοῦ πράγματος φύσις ἐπιδέχεται παραπλήσιον γὰρ φαίνεται μαθηματικοῦ τε πιθανολογοῦντος ἀποδέχεται καὶ ἱστορικὸν ἀποδείξεις ἀπαιτεῖν»². Μὲ ἄλλα λόγια ἐκεῖνο που πρέπει νὰ ζητοῦμε ἀπὸ τὴ φιλοσοφία εἶναι νὰ διασαφῆ τὰ θέματά της «κατὰ τὴν ὑποκειμένην ἔλλην», αὐτὸ μόνο.

Τὴν πιὸ δραματικὴ εἰκόνα τῆς πορείας πρὸς τὸ ἀπόλυτο νομίζω ὅτι μᾶς τὴ δίνει ὁ Πλάτων, που παραμένει πάντα ὄχι ἀπλῶς σεβαστός, ἀλλὰ μέγας διδάσκαλος. Ἑρμηνεύει ἡ πορεία τοῦ Πλάτωνος μὲ τὸ δικό της τρόπο τὴ γενικὴ πεποίθηση τῶν Ἀρχαίων, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐκφράζει τὴν ἔφεση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴ σοφία, γιὰ τὴν ἀλήθεια, ἐκφράζει τὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς πορείας πρὸς τὸ σοφόν, ἡ ἐπιστήμη, «τὴν ἀσφαλῆ ἢ βεβαίαν, τὴν ἀμετάπτωτον ὑπὸ τοῦ λόγου κατάληψιν», ὅπως θὰ τὴν ὀρίσουν μὲ τὴ γνωστὴ ἀκριβολογία τους οἱ Στωϊκοί. Ἡ ἐπιστήμη λοιπὸν τὸ ἐπίτευγμα, ἡ φιλοσοφία τὴ μεθοδολογία, τὴ μεθοδικὴ πορεία μὲ τὴν ὁποία φτάναμε σ' αὐτά. Ὀνόμασα δραματικὴ τὴν πορεία τοῦ Πλάτωνα γιατί παρέχει ζωερὴ παράσταση τῆς πάλης τοῦ νοῦ μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του ὡς ἀκοίμητο ἔλεγχος, μιᾶς πάλης που διαρκεῖ ὅσο ἡ φιλοσοφικὴ ζωὴ τοῦ Πλάτωνα, πάνω ἀπὸ μισὸν αἰῶνα, καὶ που μὲ συνεχεῖς ἀναβαθμούς ἀποκορυφώνεται στὴ σύλληψη τῶν σχέσεων καὶ τῆς ἱεραρχίας τῶν γενῶν, τῶν ἰδεῶν, τῶν ἀπολύτων βάθρων πάνω στὰ ὁποῖα καὶ μόνο μπορεῖ νὰ θεμελιωθῆ, ὅπως δέχεται, μιὰ κατανοητὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα τί εἶναι γνώση. Θὰ περιορισθῶ σὲ λίγα γόνιμα σημεῖα τῆς Πλατωνικῆς ἔρευνας τοῦ προβλήματος γιὰ τὴ γνώση. Ἀρχίζει μὲ τὸν διάλογο «Χαρμίδης»³. Ἐκεῖ ὁ Κριτίας, μαθητὴς τῶν σοφιστῶν, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ σωφροσύνη δὲν εἶναι εἰδικὴ γνώση ὠρισμένου ἀντικειμένου, ἀλλὰ ἡ γνώση τῶν ἄλλων γνώσεων καὶ ἡ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ της («ἢ δὲ (σωφροσύνη) μόνη τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν αὐτὴ τε αὐτῆς

¹ Α, 1094b 41 κέ.

² ὅπ. παραπ. 1094b 23 κέ.

³ 166e-169e.

ἔστιν καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἐπιστήμη»)· εἶναι λοιπὸν ἡ σωφροσύνη τεχνική τῶν ἐπὶ μέρος τεχνικῶν, μιὰ καθαρὰ τυπικὴ γνώση, ποὺ μόνο τῆς περιεχόμενου ἔχει τὶς μορφές τῆς γνώσης χωρισμένες ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό τους. Σ' αὐτὴν ἀπάνω στηρίζουν οἱ σοφιστὲς τὶς συνταγές ποὺ δίνουν γιὰ τὴ δράση. Αὐτὸν τὸν χωρισμὸ γνώσης καὶ ἀντικειμένου, τύπου καὶ οὐσίας δὲ μπορεῖ νὰ τὸν δεχθῆ ὁ Πλάτων. Θὰ ἦταν, λέει μὲ τὸ στόμα τοῦ Σωκράτη, σὰν νὰ λέγαμε, ὅτι ἡ ὄραση βλέπει τὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ τὶς ἄλλες ὁράσεις, χωρὶς μολαταῦτα νὰ βλέπη κανένα χρῶμα, ἢ ὅτι ἡ ἐπιθυμία ἐπιθυμεῖ τὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ τὶς ἄλλες ἐπιθυμίες, χωρὶς νὰ ἐπιθυμῆ τίποτε τὸ ἐπιθυμητό, ἢ ὅτι τὸ διπλάσιο εἶναι διπλάσιο τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῶν ἄλλων διπλασίων, χωρὶς νὰ εἶναι διπλάσιο τοῦ μισοῦ του. Μὲ ἄλλα λόγια λέγει ὁ Πλάτων ὅτι γνώση δὲν εἶναι ἡ μεθοδολογία τῆς γνώσης. Γνώση ποὺ θὰ ἦταν καθαρὴ μορφή (τύπος), χωρὶς ἄλλο περιεχόμενον ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τῆς, ποὺ θὰ περιοριζόταν νὰ διερευνᾷ τὶς μεθόδους τῆς ὡς καθολικὸ ὄργανο, εἶναι κάτι τὸ ἀδιανόητο. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν γνώση ποὺ νὰ μὴν εἶναι γνώση τινός, ἀντικειμενική. Περαιτέρω διερεύνηση στὸν Μένωνα, στὸν Φαίδωνα, στὴν Πολιτεία ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ αἴσθησις παρέχει ἀνεπαρκῆ καὶ ἀντιφατικὴ γνώση καὶ ὠθεῖ τὸ νοῦ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἀριθμητικὴ, τὴν ἐπιστήμη τῆς μονάδας, ποὺ εἶναι μόνο μονάδα, καὶ τῶν ἀριθμῶν, ποὺ εἶναι μόνο ἀριθμοί. Ἡ γνώση εἶναι γνώση τινός. Ποίου τινός; Τὸ τί ποὺ δίνει ἡ γνώση, δὲν μπορεῖ, καταλήγει ὁ Πλάτων στὸ «Σοφιστὴ» ὕστερα ἀπὸ μακρὰ βασανιστικὴ διερεύνηση, νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ὄντως ὄν, τὴν ἰδέα. Μὲ τὴ μετοχὴ του, τὴν ἀναγωγὴ του στὴν ἰδέα γίνεται γνωστὸς ὁ αἰσθητὸς κόσμος. Γιατὶ γνώση εἶναι ἡ θεμελίωσις μέσα στὸν ἐνδιάθετο καὶ τὸν προφορικὸ λόγο τῶν πραγματικῶν (τῶν ὄντικῶν) σχέσεων ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ εἶδη (στὶς ἰδέες)· τῶν σχέσεων ποὺ δηλώνουν καὶ τὴν ἐπικοινωνία καὶ τὴν ἱεραρχία τῶν γενῶν. Ἡ πλατωνικὴ τούτη πορεία δείχνει καὶ τὴν προοδευτικὴ διερεύνηση τοῦ ἀφηρημένου καὶ τὴ σύλληψη τῶν σταθερῶν βάθρων, τοῦ γνωσιοθεωρητικοῦ ἐγώ, ὅπως λέγει ὁ σύγχρονός μας RICKERT, ἀπάνω στὸ ὁποῖο θεμελιώνεται ἡ γνώση γενικά.

Μὲ τὶς σκέψεις ποὺ προηγήθηκαν ἔδωσα, πιστεύω, σύντομη ἀπάντηση καὶ στὰ δυὸ ἐρωτήματα. Ἄμα νοήσωμε τὰ δυὸ ἐνεργήματα, τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἐπιστήμη, ἐννοῶ τὴν εἰδικὴ ἐπιστήμη, στὸ ἰδίως ποιόν τους τὸ καθένα, οὔτε ἀντιμάχονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, ἀλλὰ καὶ οὔτε ἀνεξάρτητα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο εἶναι. Κάθε εἰδικὴ ἐπιστήμη δημιουργεῖ μὲ τὸ ἔργο τῆς προβλήματα φιλοσοφικά, ἔχει τὸ φιλοσοφικὸ τῆς βάθος, ἀκουμπᾷ στὴ φιλοσοφία, ἡ ἀφετηρία τῆς ἔχει φιλοσοφικὲς προϋποθέσεις. Καὶ ἡ φιλοσοφία πάλι, τὶς ἀφορμήσεις τῆς γιὰ τὴν θεώρησή της δὲν μπορεῖ παρὰ σὲ ἐπιστημονικὰ δεδομένα νὰ τὶς στηρίξῃ. Μιλῶ πάντα γιὰ τὴ φιλοσοφία ἢ τὴν ἐπιστήμη, αὐτὲς διαστῆλλω καὶ αὐτὲς ἐνώνω, ὄχι γιὰ τὸν φιλόσοφο ἢ τὸν ἐπιστήμονα. Ἐδῶ καθαρὴ εὐλογία πνεύματος εἶναι, ὅταν συμβαίη ὁ ἴδιος νοῦς νὰ μπορῆ νὰ εἶναι καὶ φι-

λόσοφος και ἐπιστήμονας, και ἑταστικός, στὸ ἔπακρο τῆς ἀφαιρέσεως προχωρητικός νοῦς, και εἰδικὸς ἐξονυχιστῆς και ἀναδιφητῆς τῶν μορφῶν και φαινομένων τοῦ εἶναι.

Θὰ κλείσω τὴ σειρά τῶν σκέψεων τούτων μὲ μιὰ συμπερασματικὴ ἀποψη τοῦ συγχρόνου φυσικοῦ HEISENBERG ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ *La philosophie et la physique*. Καταφάσκει τὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ τὴ βλέπει μᾶλλον κατὰ τὸ πνεῦμα θὰ ἔλεγα τοῦ COMTE ὡς ἐπιστῆμη τῶν γενικοτήτων. Ἄλλὰ ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι μόνο αὐτό, δὲν εἶναι κυρίως αὐτό.

Γράφει λοιπὸν ὁ HEISENBERG: «Ἡ μεταφυσικὴ ἀνταποκρίνεται στὸ βάθος στὴν ἴδια θεμελιώδη ἀνάγκη τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τὴν ὁποία θεραπεύει και ἡ ἐπιστῆμη, στὴν ἀνάγκη νὰ συναρμολογήσωμε σὲ σύστημα τίς ιδέες μας γιὰ τὰ πράγματα. Ἄλλὰ ἀγκαλιάζει ὀλόκληρη τὴν πραγματικότητα γι' αὐτὸν τὸ λόγο, ἐπειδὴ ἡ συναρμολόγηση εἶναι εὐρύτερη, εἶναι πιὸ δύσκολη, πιὸ ἀβέβαιη. Εἶναι ὁμοίως τὸ ἴδιο νόμιμη ἐνέργεια και ἴσως πιὸ ἀπαραίτητη. Μὲ μιὰ ἢ μὲ ἄλλη μορφή οἱ μεταφυσικὲς ιδέες δεσπόζουν και κατευθύνουν τὴν ἀνθρωπότητα». Φυσικά, ὅπως ἐπιχείρησα νὰ δείξω, δὲ δέχομαι μόνο διαφορὰ γενικότητας, ποσοτικὴ δηλαδή στὸ βάθος, ἀνάμεσα στὴ φιλοσοφία και τὴν ἐπιστῆμη. Ὑπάρχει βέβαια και αὐτὴ, ἀλλὰ τὸ κύριο εἶναι ἡ διαφορετικὴ στάση τοῦ νοῦ ποὺ κάνει ὥστε ἡ πρώτη νὰ εἶναι ἐρμηνευτικὴ, ἡ δευτέρη ἐξηγητικὴ.

B. N. ΤΑΤΑΚΗΣ